

*Poděkování a gratulace jubilantu Jiřímu Zemanovi**

JANA HOFFMANNOVÁ**

PhDr. Jiří Zeman, Ph.D. oslavil 5. února 2023 své životní výročí. O jeho lingvistickém díle už ale bylo poměrně hodně napsáno při předchozích „kulatých“ narozeninách, při padesátinách a šedesátinách; co ještě napsat při sedmdesátinách, jaký klíč k jeho dílu zvolit? Snad tento: Jiří Zeman je vědcem velmi širokého záběru, ale přitom se zdá, že jeho odborné zájmy a výzkumná témata zcela přirozeně vyvěrají z jeho života, že jsou pevně spjaty s jeho životním stylem...

Jubilant se narodil v Kruceburku – městečku na Vysočině, které se může chlubit působením jiné výrazné osobnosti s monogramem JZ, originálního českého malíře Jana Zrzavého. Ke svému rodišti a bydlišti má intenzivní vztah, který se proje-

* Článek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

** <https://orcid.org/0000-0003-1441-8347>, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i, hoffmannova@ujc.cas.cz

vuje mj. redigováním zdejšího časopisu *Domov* nebo zásadním podílem na reprezentativní publikaci *Krucemburk, Staré Ransko a Hluboká v proměnách času* (2018); kromě toho se východočeský patriot podílel také na slovníku *Spisovatelé Chrudimska* (1999–2003). Jeho cesta k jazykovědě byla do jisté míry předznamenána už studiem na gymnáziu v nedaleké Chotěboři, kde byl jeho spolužákem a kamarádem Jiří Kouba, pozdější pracovník oddělení dějin jazyka akademického Ústavu pro jazyk český. Na Pedagogické fakultě v Hradci Králové se pak při studiu oboru čeština – dějepis podobně sešel s Jiřím Nekvapilem, dnes docentem pražské Filozofické fakulty UK v oboru obecné jazykovědy; ten se stal celoživotním vědeckým souputníkem J. Zemana a na počátku vědecké dráhy je spojoval hlavně zájem o slangy, který je vedl mj. k účasti na plzeňských konferencích o slangu a argotu.

Vojenskou prezenční službu absolvoval Jiří Zeman v Nitře a výuka na tamějším vojenském učilišti se do jeho díla „propsala“ vskutku nesmazatelně. Sociolingvistické téma česko-slovenských jazykových kontaktů se pro něj stalo tématem stěžejním, ke kterému se stále vrací: od prvních článků o interferencích obou jazyků, přes příspěvek do zvláštního čísla Jazykovědných aktualit z r. 2007 (věnovaného aktuálnímu stavu koexistence češtiny a slovenštiny), až po účast na nedávném grantovém projektu *Konfrontační popis současného slovenského a českého lexika (systémové vztahy a komunikační koexistence)*. Výskyt slovakismů v současné české komunikaci sleduje neustále, jak ukázal např. jeho příspěvek na slavistické konferenci v Opolí v květnu 2023. Je mimo jiné osvědčeným bibliografem, který pečlivě registruje všechny příspěvky k tomuto tématu.

Po ukončení slovenského angažmá se Jiří Zeman vrací do města svých studií Hradce Králové a na katedře českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty se stává vysokoškolským učitelem. I toto město, do kterého celý život obětavě dojíždí (za tvrdých povětrnostních podmínek, při špatném dopravním spojení, s mnoha a mnoha kilometry nachozenými pěšky v časných ranních nebo temných večerních hodinách), se promítlo do jeho výzkumů, zejména v řadě příspěvků (zčásti společných s J. Nekvapilem) věnovaných „verbální strukturaci Hradce Králové“ a vycházejících z každodenních rozhovorů s tématem „ptaní se na cestu“. Strukturaci města příslušníky nejstarší generace zvolil J. Zeman i pro svůj příspěvek do kolektivní publikace *Čeština v dialogu*

generací (2007), v němž ukázal přepínání věkově rozdílných účastníků mezi dobovými pojmenovacími registry:¹

- (1) A = starší účastnice, B = mladší účastník
 A tak já vám řeknu / kde naši bydleli \ (...) naši bydleli jak se je / (..) ježiš dyž nevim to číslo \
 B ale jen spíš tak / esli v tom /
 A na Velkém náměstí / (..) tam jak je / jak to teď budou bourat ten barák \ víte / (..)
 B hm (.) Velký náměstí (..) to je jak (.) se dnes ři- / (.) to to Žižkovo \ žejo \
 A Flašnerovi jak býval Žid \ vedle Pilňáčkovéjch \
 A aha / já už vim \ jak je teď Tuzex \

Často dost obtížný pohyb na trase Krucemburk – Hradec Králové (střídavě pěšky, autobusem nebo vlakem) dokázal ovšem Jiří Zeman unikátně využít ke sběru materiálu pro svoje bádání. Dopravními prostředky dojížděla spolu s ním do Hradce v hojném počtu i středoškolská mládež; a rozhovory chlapců a dívek o školních problémech, o rodičích, kamarádech, tanečních hodinách aj. si jejich nenápadný spolucestující zaznamenával. Především na těchto datech založil svou doktorskou disertaci, která se stala základem monografie *Verbální a neverbální prostředky v komunikaci mládeže* (2013), ale i bezpočet konferenčních a časopiseckých příspěvků:

- (2) A, B = studentky
 A a kdo to napsal \
 B myslíš Lucernu /
 A jo:: \
 A no Jirásek \
 A hele \ to je ten kluk / co s nim chodí Petra \ (...)
 B ten s tou náušnicí /
 A jo:: \ (...)
 B no teda nic moc
- (3) A, B = studenti
 A dej mně vopsat ten úkol z mechaniky \
 B z mechaniky / jéžiš \ já na něj zapomněl \
 A nepotěšils mě \ ani já tě nepotěším \

---

¹ Osobitý výběr dat pro lingvistický výzkum pokládám za výrazný rys vědecké osobnosti Jiřího Zemana, proto si dovoluji zařadit několik ukázek.

Ukázka (2) posloužila k demonstraci toho, jak mladí cestující ve vlaku probírají „odborná“ školní témata, ukázka (3) zase k demonstraci intertextuality v těchto rozhovorech (poslední replika odkazuje k oblíbené české filmové komedii *Marečku, podejte mi pero*). Při cestování autobusem si J. Zeman všiml rozhovorů mezi řidičem a cestujícími, kteří si kupují jízdenku; jsou to často dialogy minimalistické, verbálně velmi skrovné, a je někdy až k nevíře, co z těchto drobných komunikátů dokázal Jiří Zeman interpretačně vytěžit:

- (4) A = cestující, B = řidič autobusu
A dobrý den \
B dobrý den \
A studencká Chrudim \
B ((vydává jízdenku)) šes kaček \
A ((podává peníze)) děkuju \
B taky děkuju \
(5) A = cestující, B = řidič autobusu
A dobrý den \
B dobrý den \
((na strojku vyplní příslušné údaje a tiskne jízdenku))
A ((zaplatí)) děkuju \
B taky tak \
(6) A = cestující, B = řidič autobusu
A ((vstoupí do autobusu))
B ((naváže s cestujícím oční kontakt, na strojku vyplní příslušné údaje a tiskne jízdenku))
A ((platí))
B ((přijímá obnos, popř. určitý obnos vrátí))

Posloupnost ukázek (4)–(6) názorně předvádí, jak může být základní, verbálně střídmá podoba rozhovoru (4) v případě, že řidič identifikuje cestujícího, který s ním jezdí pravidelně, redukována až na komunikaci zcela neverbální (6).

Na Pedagogické fakultě působí J. Zeman téměř čtyřicet let a postupně mu byla svěřována výuka nejrůznějších předmětů. I tato zásadní životní role (vysokoškolského pedagoga) se promítla do jeho vědecké produkce, jak dokazují např. články s názvy *Kladení otázek jako specifická aktivita učitele* (1990) nebo *Několik poznámek k intonaci tzv. „pedagogického echa“ v dialogu učitel – žák ve vyučovací jednotce* (1991). Na svém dlouholetém pracovišti se ovšem neomezoval „jen“ na výuku: v letech 1990–2013 tu vydával časopis *Češtinář*, do kterého sám hojně přispíval; a velké zásluhy si získal o hradeckou

pobočku Jazykovědného sdružení České republiky. Na jejím fungování mu velmi záleželo a z jeho pera nakonec vzešla i výjimečná publikace *Padesát let pobočky Jazykovědného sdružení v Hradci Králové (1965–2015)*.

Hradecký učitel, který to s lingvistikou od počátku myslel vážně, však postupně svými odbornými zájmy a ambicemi přesahoval regionální prostředí. Svým zaměřením na běžné, zdánlivě banální rozhovory, na tyto prototypy každodennosti a všednosti, si šťastně „padl do noty“ s týmem pražského Ústavu pro jazyk český vedeným Olgou Müllerovou, který se od 80. let soustředil na výzkum mluvené češtiny a její podobu v různých typech komunikačních situací. Vznikla tu plodná badatelská konstelace plná porozumění a Jiřímu Zemanovi evidentně nevadilo ani to, že si musel přibrat ještě cesty do Prahy. Ve spolupráci s O. Müllerovou a J. Hoffmannovou vydal r. 1999 publikaci *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*, do níž přispěl kapitolou o zvukové stránce mluvených projevů, zaměřenou hlavně na vztah mezi lexikálně-syntaktickými konstrukcemi a prozodickými konfiguracemi. Pro konvenční a zdánlivě banální začátek rozhovoru (5) dokázal najít několik variant (rozlišených rytmicky a intonačně), vyjadřujících významy „radostné přijetí“, „chladné přijetí“, „nevlídné přijetí“ aj.

- (5) A počte dál \ (12 s)
- B ((vchází do bytu)
- A sedněte si \
- B ((usedá do křesla))

Dobovou inspirací pro tyto výzkumy situačně zakotvených rozhovorů se stala etnometodologická konverzační analýza, v českém prostředí a v tomto případě modifikovaná směrem ke kolokvialistice, zájmem o specifické rysy mluvené češtiny. Jiří Zeman podnětů konverzační analýzy využil např. pro svůj výzkum oprav (jako příznačného jevu běžné komunikace). Následující tři kratičké ukázky ze studentských dialogů ukazují důsledky oprav pro sekvenční výstavbu rozhovoru: v (6) se mluvčí vzápětí opraví sama, v (7) ji v následující replice opraví partnerka, v (8) partnerka napovídá potřebu opravy a mluvčí opravuje až ve třetí replice.

- (6) A víš jak sou do vaničky ty lehátka \ (...) tak sme jim jedno jako ne ch a li \ teda no **dali**
- (7) A Romča dostala z diktátu asi dvojk u \
- B **trojku** \

- (8) A Monika s Petrou přece nemluví \
B jo / vod kdy
A teda s **Pavlou** \ no poštekaly se v sobotu kůli Romanovi \

J. Zeman se stal nepostradatelným účastníkem ústavních grantových projektů, vedených postupně O. Müllerovou (už zmíněná *Čeština v dialogu generací*, 2007), S. Čmejrkovou (*Styl mediálních dialogů*, 2013) a J. Hoffmannovou (*Syntax mluvené češtiny*, 2019). I s těmito tématy se obdivuhodně ztotožnil a opět je propojil se svou životní empirií. Komunikačním projevům generačních asymetrií věnoval velkou pozornost: v kolektivní monografii z r. 2007 si všímal jednak stařecké mnohomluvnosti, jednak důsledků stařecké demence, a neváhal tu využít rozhovorů z vlastní rodiny, které zachycují jeho obětavou péči o stárnoucí matku:

- (9) A = matka, B = syn
A dej mně přibináček \
B dyťs ho už měla \
A ne přibináček ne:: \ (...) to druhý \ (...) no to jak mně dáváš \
B banán \
A no:: \

V časopiseckém příspěvku z téže doby se pak zaměřil na „blahosklonný styl“ používaný mladšími komunikanty vůči starším: vyjadřování shovívavé, někdy i zdánlivě kritické, ale zlehčující problémy stáří, působící pozitivně a povzbudivě. Sám si tento styl osvojil v rozhovorech se sousedy v Krucemburku, kteří ho znali od dětství:

- (10) A = osmdesátiletý muž, B = mladší účastník ze sousedství
A už se mně ŠPATně chodí \
B ste ZHEJčkanej V (..) vy jak ráno nevyběhnete jak JElen (..) to já dyš mě ráno nic nebolí / tak volám pórební službu \
A bez hole hochu ani ránu \
B dyť ste mně kdysi vykládal / (.) že za vašeho mládí měl každej frajer hůlku \
(..) jako Meki Mesr

Životní zázemí vědeckých výkonů Jiřího Zemana se nám tedy už postupně rýsuje: výjezdy na vědecká pracoviště a na konference, ale při tom neustálé návraty do Krucemburku, účast na společenském životě obce, privátní soužití s rodinnými příslušníky a se sousedy... Večery po návratu z práce jistě nejsou dlouhé, únava se nutně hlásí; ale ve zbývajícím bdělém čase se pro

člověka vybaveného tak vynikajícím sluchem, jakým je Jiří Zeman, nejlepším společníkem stává rozhlas. Svou kapitolu ve výše zmíněné publikaci o stylu mediálních dialogů také věnoval současným proměnám předpovědi počasí v rozhlasovém vysílání: směřování tohoto žánru od věcné informativnosti k dialogizaci a zábavnosti. Poslech rozhlasu a vynikající hudební sluch ale umožnily J. Zemanovi také práci s texty písní pop music, s jejich slogany a zvláště s jejich překlady. Už v r. 1987 se ve společném článku s J. Nekvapilem (Slovo a slovesnost) zabýval významovými a zvukovými souvislostmi anglických a českých písňových sloganů (nezapomenutelné příklady jako *Ain't She Sweet – Anči, sviť*) a svůj zájem o sémioticky heterogenní komunikáty pak dále rozvíjel – např. ve své doktorské disertaci, a kromě písní i třeba směrem k pohádkám nebo komiksům (kde do sémiotické konstelace vstupuje složka obrazová).

Zůstaňme však ještě u inspirací rozhlasových. Je možná překvapivé, že Jiří Zeman se stal respektovaným fonetikem, ačkoli k tomuto zaměření nebyl nijak speciálně školen (na rozdíl např. od dnešních absolventů oboru Fonetika na FF UK). Fonetickému tématu (přizvukování prvotních jednoslabičných předložek) se věnoval už ve své diplomové práci a raných článcích. Zvuková stránka jazyka je jeho úhlavním zájmem, který rozvíjel průběžně; postupně ho to dovedlo jednak k autorství příručky *Základy české ortoepie* (2008), jednak k vydání impozantního souboru šesti publikací s názvem *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině*. První z nich (ještě ve spolupráci s kolegou J. Kučerou) byla věnována jménům anglickým a vyšla v r. 1998; dalších pět, o jménech severských, francouzských, dalších románských, italských, holandských, polských, maďarských ad., vydal už sám, v rychlém sledu, v letech 2000–2006. Právě tyto nesporně užitečné příručky by nevznikly bez autorova soustředěného naslouchání rozhlasovým pořadům; a autorův záběr vlastně rozšířily i směrem k antroponomastice. Ostatně i ve výše zmíněné *Syntaxi mluvené češtiny* (2019) se J. Zeman zaměřil na foneticky výrazné konstrukce: na důraz na předposledním slově výpovědi, který představuje prudký intonační skok (*von už v šesti kra d . například*), a na suprasegmentální prostředky využívané v otázkách.

V nečetných volných chvílích ale Jiří Zeman zřejmě neposlouchá pouze rozhlas, ale výběrově čte i dobový tisk. Pro leckoho, kdo sleduje jeho vědecký vývoj, mohlo být překvapivé náhlé zaměření na dívčí časopisy (jako *Bravo Girl, Dívka, Top dívky*) a zejména na specifické komunikáty – dopisy, jimiž

se dospívající čtenářky obracejí na redakci či její spolupracovníky se svými problémy. Týkají se např. jejich pozice v sociálních sítích, jejich vztahu k rodičům, sourozencům, kamarádkám, prvních vztahů milostných:

- (11) Pomoc, jsem příliš krásná!

Protože vypadám hrozně dobře, zažívám pořád stresy s ostatními holkama. Kluci v mém okolí nemají dost odvahy, aby mě oslovili, protože si myslí, že je hned odpálkuju. To ale vůbec není pravda! Hrozně mě to mrzí! Pomozte mi, jsem strašně sama! Jana, 15

- (12) Mamce se nelíbí můj kluk

Jsem úplně zoufalá. Už půl roku mám kluka, který je o dva roky starší než já (mně je 14), jenže mojí mamce se nelíbí. Když se dozvěděla, že spolu chodíme, přikázala mi, že se s ním musím rozejít, protože je grázl. Já ho ale miluju. Co mám dělat? Hanula

I tímto tématem se autor zabýval se svou příslovečnou důkladností, výsledky zveřejnil na řadě konferencí i v odborném tisku a svůj výzkum (který určitě zaujal i hradecké studentky či doktorandky) završil vydáním knihy *Prezentace dospívajících dívek v dívčích časopisech* (2014, spolu s E. Martinkovou).

Jiří Zeman už jistě na hradecké fakultě učil nejrůznější předměty (podle potřeby). Sice nevím, zda někdy učil i stylistiku, ale je možno plným právem ho za stylistiku považovat. Byl přece stabilním členem pražského týmu, který prosazuje přesvědčení, že je třeba analyzovat i styl běžných každodenních projevů; rozebíral s námi styl rozhovorů při návštěvách, styl rozhovorů mezi-generačních (viz výše „blahosklonný styl“), styl mediálních dialogů... Jako spoluautor publikace s názvem *Komunikační situace a styl (Studie k moderní mluvnici češtiny 2)* (2013) charakterizoval i styl komunikace při nákupech. A samozřejmě se zajímal i o styly výslovnostní (viz název článku z r. 2007). Ale hlavně: po celých třicet let jezdil na polské stylistické konference, pořádané hlavně v Opolí, a publikoval příspěvky ve *Stylistyce*. Jeho kontakty slavistické přitom nezahrnovaly jen prostředí slovenské a polské – spolupráce a přátelství ho spojovalo např. i s bulharským bohemistou Jankem Báčvarovem.

Výzkumných témat Jiřího Zemana jsem tu už bezpochyby uvedla víc než dost; snad ještě jedno by nemělo být opomenuto, a sice jeho zájem o interlingvistiku, esperanto, plánové jazyky – a také o malé jazyky, mikrojazyky (ve spolupráci s předním odborníkem na tuto problematiku prof. A. Duličenkem). Je tu ale ještě jedna, přímo olbřímí složka jeho díla: obrovské množství recenzí, jubilejních medailonů či nekrologů a zpráv o různých akcích, které jsou

dnešními scientometrickými postupy tak málo oceňovány a které představují jeho nezištnou službu celé lingvistické obci. Jeho zasvěcených recenzí je už na dvě stovky, v některých letech jeho bibliografie čítá i patnáct recenzí, a týkají se často publikací rozsáhlých, náročných, cizojazyčných. Dějiny lingvistiky (zejména české, do značné míry i slovanské) nosí v hlavě, proto nikdy nezapomene připomenout výročí svých hradeckých učitelů a kolegů (B. Dejmek, O. Uličný, L. Rejmánková, S. Pastyřík, V. Koblížek, M. Vondráček), svých pražských přátel (S. Čmejrková, O. Müllerová, J. Hoffmannová, J. Nekvapil) či řady předních osobností jazykovědy české (J. Kraus, J. Kořenský, M. Jelínek, M. Čejka, A. Macurová, I. Nebeská) i slovenské (S. Ondrejovič, J. Dolník, O. Orgoňová). Svými nekrology pak vzpomněl své předčasně zesnulé přátele J. Kučeru a J. Koubu, ale i J. V. Bečku, J. Chloupka, P. Jančáka, L. Kli-meše, P. Hausera, J. Horeckého, M. Kožinovou, S. Gajdu, S. Čmejkovou a řadu dalších.

Jen těžko si lze představit, jak to Jiří Zeman všechno stihne; vždyť už jsem ukázala, jak jsou jeho dny rytmizovány dojížděním do práce a vydatnou výukou, cestami do Prahy, cestami na konference, jak se do nich vejde ještě tolik čtení a psaní? Můžeme si to vysvětlit jedině maximální oddaností oboru a tím, že lingvistické zaujetí tak přirozeně prostoupilo celým životem kolegy Zemana – ku prospěchu nás všech. Kvalita a kvantita jsou v jeho díle vzácně vyvážené. Za své zásluhy o českou jazykovědu si zaslouží vřelé poděkování; to už někteří z nás vyjádřili účastí na suplementu Jazykovědných aktualit s názvem *Kontext – komunikace – dialog* (2023), jež bylo jubilentovi věnováno. Popřejme mu při jeho životním výročí, aby se ještě mnoho let mohl ve zdraví těšit ze všeho, co ho baví a zajímá, aby mu pořád sloužila jeho vynikající paměť i sluch; a přejme si, aby ani v dalších letech nezapomínal na své přátele.

